

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Szücsi Frigyes

**Temetkezési szokások az avar kori Mezőföldön és az 5–10.
századi térhasználati és kontinuitási kérdések**

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Dr. Óze Sándor DSc

Régészeti Műhely

Vezetője: Prof. Dr. Takács Miklós DSc

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Takács Miklós DSc

Opponensek: Dr. Langó Péter PhD

Dr. Balogh Csilla PhD

A bizottság titkára: Dr. Végh András PhD

A bizottság további tagjai: Dr. Tóth Endre DSc

Dr. Kiss P. Attila PhD

Dr. Major Balázs PhD (póttag)

Témavezető: Dr. Türk Attila PhD

Bakonykúti–Budapest, 2019

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A disszertációmban egy avar településterületen belüli kisebb földrajzi egységet, a Kelet-Dunántúlon elhelyezkedő Mezőföldet vettem górcső alá. A Mezőföld területének kétharmadát – tíz kistájából nyolcat – magába foglaló Fejér megye népvándorlás koráról összefoglaló jelleggel egyedül Bóna István tollából jelent meg egy kötet (A népvándorlás kora Fejér megyében. In: *Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig*. Szerk.: Fitz J. Székesfehérvár 1971, 217–314). A hiánypótló munka megjelenése óta eltelt közel fél évszázad alatt számtalan új terepbejárési és ásatási adattal gazdagodott a rendelkezésünkre álló információk tárháza. Indokoltá vált a temetkezési szokásoknak a kutatás jelenlegi állása szerinti újraértékelése, és az egykori valósághoz közelebb álló, pontosabb településtörténeti kép felvázolása. A leletanyag időrendi szempontú elemzése mellett az értekezés fókuszába a térhasználati és kontinuitási kérdésekre való válaszok keresése alapján elsősorban két időszak került:

1. A kora avar kor (6. század utolsó harmada – 7. század első fele) a romanizált és a germán népesség eredetének és térszerveződésben betöltött szerepének kérdése okán,
2. a késő avar kor vége (9. század) az avarok továbbélésének kérdése okán.

2. A követett módszertan és a kutatás forrásai

Az avar kor kutatásában általánosan elfogadott a regionális vizsgálatok szükségessége és jelentősége, ezidáig mégis egyetlen munka jelent meg, amely egy nagyobb régióban a temetkezési szokások összességére, és időben az avar kor egészére kiterjedő elemzés (Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez*. Budapest 2016). Más régiókban ez vagy csak az avar korszak egy része, vagy csak bizonyos temetkezési szokások vonatkozásában érhető el a szakirodalomban. A földrajzi és időrendi keretek tisztázását, valamint a korabeli természeti kép, a kutatási problémák és a kutatástörténet ismertetését követően értekezésemben az avar kori Mezőföld temetkezési szokásainak elemzésére vállalkoztam.

Ehhez az adott földrajzi és időrendi kereteken belül teljességre törekvő adatgyűjtésre volt szükség. Az *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa* (hrsg.: Szentpéteri, J. Budapest 2002) cikkeire támaszkodva kezdtem el – a lelőhelyek jellege alapján – három lelőhelykatalógus létrehozását: temetők és sírleletek, telepek, szórványok. Az ADAM szócikkeket kiegészítettem, illetve több helyütt javítottam a szakirodalom és – a székesfehérvári Szent István Király Múzeum, valamint a dunaújvárosi Intercisa Múzeumban adattárában fellelhető – ásatási dokumentációk alapján. A közöletlen temetők jelentős részénél a sírleírásokat is belefoglaltam a katalógusba. Ezek és a publikált sírleírások képezték a két Excel-táblázatban elkészített adatbázis alapját. Az egyik táblázat a sírok és az abban eltemetett

személy csontvázának adatait tartalmazza, az ezzel összekapcsolható másik táblázat pedig az egyes mellékletek adatait.

Az értekezés keretében vizsgált területen 84 temetőből 2716 avar kori sír feltárájáról tudok. Noha a dokumentációkat és a leletanyagot teljeskörűen igyekeztem felgyűjteni, azok nem minden esetben voltak fellelhetőek vagy hozzáférhetőek. Ez magyarázza azt, hogy az adatbázisként szolgáló két táblázat ennél kevesebb sír és mellékleteik adatait tartalmazza. A 2716 temetkezés közel 13%-ának (346 sír) feltárában személyesen is részt vettem. Fülöp Gyula 1984-ben megjelent cikkében úgy fogalmazott, hogy *„a kiemelkedő mennyiségű és minőségű leletanyag ellenére a közlés – feldolgozás messze a kor követelményei és lehetőségei alatt van”*. A helyzet sajnos az azóta további 35 esztendőben sem javult, ami a disszertáció elkészítését nagymértékben hátráltatta, és az elérhető eredményeket is behatárolta. A vizsgált régióból a publikálatlan temetők és temetőrészek mintegy 1487 sírt tartalmaznak, amelyek az elemzésbe vont összes temetkezés több mint a felét (55%) teszik ki. Ezen temetkezések jellemzőinek és mellékleteinek adatbázisba való felvételéhez és elemzéséhez először meg kellett határozni a leletanyagot, és át kellett tekinteni a változó minőségű dokumentációkat, majd, ahol arra lehetőség nyílt, egységesíteni kellett a sírleírásokat.

A fentebb ismertetett adathalmazra támaszkodva született meg a leletanyag időrendjének és a temetkezési szokásoknak az elemzése, majd csak ezt követően kerülhetett sor az egyes közösségek

kontinuitásának vagy diszkontinuitásának vizsgálatára, valamint térhasználati–térszervezési következtetések levonására.

3. Az új eredmények összefoglalása

A leletanyag időrendi szempontú elemzését követően hét kronológiai fázist határoztam meg Mezőföld avar korára (568–830/850). A kora avar korban (1–2. fázis) nyitott temetők többségét az egész avar koron át használták. Ebből a kora avar korban nyitott temetőket használó népesség folytonosságára következtethetünk az avar kor egészén át. Mindössze öt temetőnél merülhet fel, hogy a 7. század közepe táján (2. fázis végén) zárulnak, ám az elpusztított sírok, a szórványleletek és más – egyelőre ellenőrizhetetlen – adatok alapján valószínűbb, hogy később is használták őket. Kettő kora avar és négy közép avar magányos sírt ismerünk, ám a bizonytalan lelőköörülmények miatt nem zárható ki, hogy kisebb-nagyobb temetőkhöz tartoztak. A magányos sírok egyes tájegységeken a kora avar kor jellegzetes temetkezési formáját képviselik, és rendszerint az ott eltemetettek pásztorkodó életformáját feltételezi a kutatás. A mezőföldi hiányukból viszont éppen arra következtethetünk, hogy az itt élt népesség jelentős részének gazdálkodása rögzült területhasznosításon (azaz letelepült életmódhoz kapcsolódó állattenyésztésen, illetve földművelésen) és nem migrációs térhasználaton (tehát nem nagyállattartó nomadizáláson) alapult.

Mezőföld földrajzi értelemben még az Alföld része, de a 6. század végének, 7. század első felének tárgyi kultúrája alapján a Kárpát-medence többi területétől markánsan eltérő Dunántúlhoz tartozik. Az erős ázsiai gyökerek mellett jellegzetességét a romanizált hagyományok (viselet, egyes temetkezési szokások és műhelyhagyományok továbbélésére utaló tárgytipusok) erős jelenléte, valamint a bizánci és Meroving-germán eredetű tárgytipusok viszonylag magas száma rajzolja ki. A nagy kelet-dunántúli Meroving jellegű temetőkkel (Budakalász, Környe, Szekszárd-Bogyiszlói út, Kölked-Feketekapu, Zamárdi) összevetve Mezőföldön – beleértve a csákberényi temetőt is – azonban alacsonyabb a Meroving kulturális elemek száma.

A csákberényi temető 149 melléklet nélküli temetkezéséből 69-nél nem figyeltek meg bolygatást, és a dokumentációból sem utal arra semmi, hogy bolygatottak lennének, tehát nagy valószínűséggel eredetileg is melléklet nélküli sírok voltak. Ezeket a temetőterképen megjelölve azt figyelhetjük meg, hogy főleg a 6. század utolsó harmadától a 7. század első harmadának végéig keltezhető, legkorábbi 1. fázisba tartozó sírok környékén sűrűsödnek, főleg a temető középső részén, és a 7. század második harmadától (2. fázis) a 8. század elejéig (5. fázis) datálható sírok környékén megritkulnak, sőt olykor látványosan hiányoznak. Ebből a megfigyelésből felmerülhet az a következtetés, hogy a korai időszakban ezen sírok nagyrésztében nyugodhatott a helyi romanizált népesség (hasonlóan a langobard temetőkben megfigyeltekhez), akik saját identitásukat a melléklet nélküli temetkezés szokásával is hangsúlyozták. A temetkezési

rítusban bekövetkező változásokat tanúsítja, hogy a 7. század második harmadára (2. fázis) avar és Meroving-germán kulturális hatásra teljesen felhagytak a melléklet nélküli temetkezés szokásával, és viseleti tárgyaik bekerültek a sírjaikba. A csákberényi, a mezőfalvasútállomási (előszállás-bajcsihegyi) és a tác-fővenyusztai temetőekben a 7. század második negyedétől a század végéig a római kori divat folyamatosságának figyelemre méltó jelei a viseleti helyzetben előkerült különböző fibulák és stylustűk. Ugyanakkor már a 7. század második negyedétől több sírban együtt jelentkeztek a Meroving és romanizált hagyományok, ami a kulturális átalakulás jele. Ez egybeesik a 2. fázis (7. sz. második harmada) időszakával, amikor a germán hatás Mezőföld-szerte a legerősebben mutatható ki.

A római kori erődök, villák és rekonstruált útvonalak pozíciójának összehasonlítása Mezőföld avar kori lelőhelyeinek elhelyezkedésével egyértelműen kimutatta a római struktúrák meghatározó szerepét az (elsősorban kora) avar kori térhasználatban és térszervezésben. Emellett és ezzel összefüggésben ugyancsak feltűnő a germán (elsősorban langobard) kori és kora avar kori lelőhelyek topográfiai kapcsolata.

A romanizált hagyományok Csákberényben koncentrált jelenlétét, de az egész térségben szórványosan jellemző előfordulását, valamint a római kori struktúrák kora avar kori térhasználatot meghatározó szerepét, a germán kori (5. század második fele – 6. század első kétharmada) és kora avar kori lelőhelyek ezzel összefüggésben álló topográfiai kapcsolatát (közelségét, illetve olykor

egymásmellettiségét) együttesen a késő római kori provinciális lakosság germán koron átívelő továbbélésének régészetileg megfogható közvetett nyomaként értelmezem.

A feltártság részleges fokából adódó bizonytalanságok mellett, de kijelenthető, hogy a közép avar korban (3–4. fázis) 12 új temetőt nyitottak. A leletanyaguk és temetkezési szokásaik nem tértek el az egész avar korban folyamatosan használt temetők 3–4. időrendi fázisában tapasztaltaktól. Emiatt belső migrációra gondolhatunk, de a kora avar korban záródó nagyobb temetők hiánya miatt az új temetőket nyitó népesség jelentős része Avaria Mezőföldön kívüli területeiről érkezetett.

A gazdálkodásukba a földművelést egyre nagyobb mértékben integráló, de az állattartással továbbra is intenzíven foglalkozó avarok sűrű településhálózatot alakítottak ki a 8. századra. Új temetőket Mezőföldön a 8. század második felében (6. fázis) már nem, csak a század első felében (5. fázis) nyitottak. A késő avar kor újabb természeti térelemek használatba vételével – a vízfolyások menti további területek gazdasági művelés alá vonásával – mennyiségi változást hozott a társadalmi térhasználatban.

A disszertáció a mezőföldi temetkezések áttekintésével új regionális adatokat szolgáltatott a 9. századi avarság kérdéséhez. A régió késő avar kor legvégét (7. fázis) megérő ismert temetőinek száma összesen hétre bővült. Ezek a lelőhelyek egységesen azt mutatják, hogy a késő avar temetkezési szokások és tárgyi kultúra szívós, konzervatív továbbélésével Mezőföld 9. század első felére keltezhető kultúrája

elsősorban nem a Dél-, Nyugat-, és Észak-Dunántúlon jellemző Karoling-peremkultúrával mutat rokonvonásokat, hanem sokkal inkább az Alfölddel (ahová egyébként földrajzilag is tartozik). Mezőföldről nincs határozott nyoma az avarokkal keveredett szláv, frank réteg kulturális hagyatékának, azaz nincs jele annak, hogy a Karoling Pannonia közvetlen fennhatósága konkrétan a Mezőföldre is kiterjedt volna. A rendelkezésre álló adatok alapján az valószínűsíthető, hogy a közvetlen Karoling fennhatóság határa a Dunántúli-középhegység és a Sió – mint természetes vízfolyás – lehetett. A Karoling-korinak nevezett lelethorizont hiányában továbbra is kérdéses, hogy milyen régészeti objektumokat és leletanyagot keltezhetünk a 9. század második felére.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

1. Szücsi F.: A kora és közép avar kori balták és fokosok – Axes and hammer axes in the early and middle Avar period. In: Petkes Zs. (szerk.): *HADAK ÚTJÁN XX. Népvándorlaskor Fiatalkutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Budapest-Szigethalom, 2010. október 28-30. Budapest 2012, 121–137.
2. Szücsi F.: Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében – Axes and hammer axes in the Avar Period. Axes in the 6–8. century in the Carpathian Basin. *Alba Regia* 42 (2014) 113–186.

3. Szücsi F.: Avar kori temetők Nagyvenyimről. A Munkácsy utca – Fűzfa utcai, a határvölgypusztai és a járműjavítói temetőrészletek – Avar Period Burial Sites at Nagyvenyim. Cemetery Fragments from Munkácsy utca – Fűzfa utca, Határvölgypuszta and Járműjavító Sites. *Alba Regia* 43 (2015) 15–64.
4. Szücsi F.: Térhasználat az avar kori Mezőföldön – Use of space in Avar age Mezőföld. *Történeti Földrajzi Közlemények* 3/2 (2015) 41–59.
5. Szücsi F.: Térhasználat és kontinuitás a népvándorlás kori Fejér megyében: romanizáltak, germánok és avarok – Use of Space and Continuity in the Migration Period in County Fejér (Hungary): Romanized Population, Germans and Avars. In: Balázs J. *et al.* (szerk.): *Studia Varia. Tanulmánykötet*. Budapest 2016, 496–512.
6. Török B. – Kovács Á. – Szücsi F.: Előszállás-Öreghegy és Úrhida-Arany János utca lelőhelyeken feltárt avar kori fokosok elektronmikroszkópos archeometriai anyagvizsgálata és régészeti értékelése – Die elektronmikroskopische Materialuntersuchung der Awarzeitlichen Fokosche aus den Fundorten von Előszállás-Öreghegy und Úrhida-Arany János utca und ihre archäologische Bewertung. *Alba Regia* 44 (2016) 17–36.
7. Szücsi F.: Mezőföld a 9. század küszöbén – Mezőföld an der Schwelle vom 9. Jahrhundert. In: Türk A. (szerk.): *Hadak Útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*.

Esztergom, 2014. november 4–6. 2. kötet, Budapest – Esztergom
2017, 175–202.

8. Szücsi F.: Síri csend a tó körül. Kápolnásnyék, Sukoró és Velence avar kori leletei – Dead Silence at the Lake. Avar Finds of Kápolnásnyék, Sukoró and Velence. In: Merva, Sz. (szerk.): *Hadak útján XXII. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája*, Visegrád, 2012. október 2–4. Visegrád 2017, 243–264.
9. Török, B. – Kovács, Á. – Barkóczy P. – Szücsi, F.: Tradecraft of the Avars' metalworking – manufacturing of iron axes and a special multi-metallic method used for belt accessories. *Science and Technology of Archaeological Research* (2018) 1–12. DOI: 10.1080/20548923.2018.1439137